

THE VERB “SA-” AND ITS DERIVATIVES FROM OLD TURKISH TO NEW TURKISH

Eski Türkçeden Yeni Türkçeye “Sa-” Fiili ve Türevleri

Mehmet Turgut BERBERCAN¹

Abstract

In this article, a semantical and morphological analyse of nominal and verbal stems (derivatives) of the verb *sa-* is presented. At first, the derivatives of the verb *sa-* are classified into two groups as nominal stems and verbal stems. According to the classification firstly, derivated nominal stems formed by derivational morphems /-k+/ and /-n+/ and secondly, derivated verbal stems formed by derivational morphems /-k-/ and /-n-/ and at last thirdly, the cliched particles derivated from the verb *sa-* are analysed. From the old Turkic dialects to nowadays, modern Turkish dialects, in the perspective of Turkish language history, structural specialities and meaning exchange and advancement of the verb *sa-* in Turkish language are determined from the point of semantics, especially from the polysemy. In conclusion, by depending on the essential meaning the verb *sa-* which notably constituted a wide meaning expansion via its various nominal and verbal derivatives. The semantical structure of the verb was expanded through newly constituted forms with new meanings holding on basic semantical pattern which was constructed by the essential meaning “saymak (to count)”. At this point, the verb *sa-* as a verb in the category of the polysemic verbs in Turkish language, which established a wide meaning area by means of its derivatives, in other words, there are parallelisation and consistency between the advancement of essential and basic meaning of the verb and its morphological variation.

Key Words: *sa-*, verb, derivative, Old Turkish, New Turkish.

Özet

Bu makalede, *sa-* fiilinden türetilmiş isim ve fiil gövdelerinin (türevlerinin) yapı bilgisi ve anlam bilgisi bakımından bir incelemesi bulunmaktadır. Öncelikle *sa-* fiilinin türevleri, isim gövdesi ve fiil gövdesi halinde olanlar olmak üzere iki ayrı grupta toplanmıştır. Yapılan sınıflandırmaya göre, ilkin /-k+/ ve /-n+/ olmak üzere fiilden isim yapan ekler vasıtasıyla oluşturulan isimler, ikinci olarak /-k-/ ve /-n-/ olmak üzere fiilden fiil yapan ekler vasıtasıyla oluşturulmuş fiiller ve üçüncü olarak ise, *sa-* fiilinden türetilmiş ve kalıplaşmış vaziyette edat olarak kullanılan şekiller değerlendirmeye alınmıştır. Tarihi Türk dili lehçelerinden günümüz çağdaş Türk diline, Türk dili tarihi perspektifinde, Türkçedeki *sa-* fiilinin, üstlendiği yapısal özellikler ve yapı birimi olan ekler vasıtasıyla anlam cephesinden uğradığı değişim ve gelişim “çok anlamlılık” başta olmak üzere semantik açıdan irdelenmiştir. Sonuç olarak *sa-* fiilinin, türetilen çeşitli isim ya da fiil gövdeleri vasıtasıyla oldukça geniş bir anlam yelpazesi oluşturduğu, fiilin asli semantik yapısını kuran “saymak” anlamına bağlı kalınmak suretiyle, yeni oluşturulan yapısal formlara yeni anlamlar yüklenerek semantik yapısının genişletildiği görülmektedir. Bu noktada, Türk dilindeki “çok anlamlı” fiiller kategorisinde bulunan bir fiil olarak *sa-* fiilinin, yapısal türevleri vasıtasıyla geniş bir anlam dairesi oluşturduğu, bir başka deyişle, fiilde mevcut bulunan “esas, ilk, gerçek” anlam yapısının fiilin uğradığı morfolojik değişimler ile paralel olarak gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *sa-*, fiil, türev, Eski Türkçe, Yeni Türkçe.

¹ Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, e-posta: mehturber@hotmail.com

Giriş

Eski Türkçenin söz varlığı içinde bulunan “saymak (sayı saymak, hesaplamak)” anlamındaki *sa-* fiilinin, türetilen çeşitli isim ya da fiil gövdeleri vasıtasıyla geniş bir anlam yelpazesi oluşturduğu, fiilin aslı semantik yapısını kuran “saymak” anlamına bağlı kalınmak suretiyle, yeni oluşturulan yapısal formlara yeni anlamlar yüklenerek semantik yapısının genişletildiği görülmektedir. Bu noktada, Türkçedeki “çok anlamlı” fiiller kategorisinde bulunan bir fiil olarak *sa-* fiilinin, yapısal türevleri vasıtasıyla geniş bir anlam dairesi oluşturduğu, bir başka deyişle, fiilde mevcut bulunan “esas, ilk, gerçek” anlam yapısının fiilin uğradığı morfolojik değişmeler ile paralel olarak gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, söz konusu fiilden türetilen isim ve fiil gövdelerinden takip edilebildiği şekilde, fiilin kendi anlam çeşitliliğini oluşturan anlam unsurunun, fiil için sözlüklerde verilen tanımlardaki “ilk, esas ve gerçek anlam” olan “(sayı) saymak”tır; fakat doğal olarak, bu anlamın oluşturduğu genel anlam çizgisi çerçevesinde, “saymak” kavramının kurucusu olduğu bir çok anlamlılık vardır.

Esasen “saymak” fiili, matematiksel gerçekliğin dildeki en açık ve yalın ifadesidir. İnsan için, bulunduğu düşünülen bir şeyin hakikaten bulunup bulunmadığını anlamak ancak o şeyin “sayılması” ile mümkündür. Dolayısıyla “saymak”; ömrü boyunca varlığı, eşyayı anlamaya çalışan insanoglunun yapması gereken ilk fiillerdendir. O halde “saymak” basit bir hesaplamanın ortaya çıkardığı sayısal bir gerçekliğin de ötesine geçerek, somut ya da soyut olabilen ama dil ile bulunduğu bildirilen bir kavramın gerçekliğini ifade etmek olacaktır. İşte bu noktada, “düşünmek, itibar göstermek, saygı duymak, varlığını kabul etmek, dikkate almak, dikkat etmek, muhafaza etmek, saklamak, sanmak, zannetmek, farz etmek, sakınmak ...” gibi birbirine anlam açısından bir noktada temas eden, figüratif benzerliğe sahip ve eski bir ortak anlamdan çıkarılarak dil içinde geliştirilmiş fiillerin tümünün “saymak” fiilinin oluşturduğu kavramsal alan içindeki anlam dairesinde değerlendirilmesi ya da bu anlam dairesi ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Somut bir örnek olarak, koyun sürüsünü güden bir çoban düşünelim. Bu çobanın görevi koyunları gözetmek, çeşitli tehlikelere karşı korumaktır. Çobanın koyunları muhafaza edebilmesi için önce güttüğü koyun sayısını bilmesi gerekir; yani işinin gereğini yapabilmesi için önce koyunları “sayması” gerekir. Bu durum çobanın “saymak” eylemi ile koyunları “korumak, muhafaza etmek, düşünmek, dikkate almak, gözlemek, onların var olduklarını bilmek vs.” şeklindeki tüm eylemleri yapmış olacağı anlaşılır. Çünkü bu eylemlerin “saymak” fiilinin içerdiği kavramsal alan ve anlam yükü ile yakın bir şekilde bağlantısı vardır. Azeri Türkçesinde “çoban” için *say-* fiilinden türediği düşünülen *sayacı* sözünün de kullanılması mânidardır (AHYÖ: 14). Yine bir başka somut örnek olarak, nöbet tutan bir muhafız asker düşünelim. Bu askerin görevi korumakla görevli olduğu varlığı gözetmektir. Askerin koruma işini sağlayabilmesi için önce koruduğu varlığın değerini bilmesi gerekir; yani varlığın durumunu “sayması, hesaba katması” gerekir. Bu durum askerin “saymak” eylemi ile “muhafaza etmek, düşünmek, dikkate almak, gözlemek, gözetlemek, sakınmak vs.” şeklindeki tüm eylemleri yapmış olacağı anlaşılır. Çünkü askerin bu eylemlerinin, tıpkı çoban örneğinde olduğu gibi, “saymak” fiilinin içerdiği kavramsal alan ve anlam yükü ile yakın bir şekilde bağlantısı vardır. İlgî çekici olarak Kaşgarlı Mahmud; nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmesi için uyanık olmasını emreden *sak sak* (DLTİ: 483) “dikkat et, dikkat et!” şeklinde bir emir sözü bulunduğunu bildirmektedir. Kısacası, Eski Türkçedeki *sak* (< *sa-k*) sözünün “muhafız, bekçi; uyanık vs.” anlamıyla kullanılması *sa-* “saymak” fiilindeki bu anlamsal değerini bir ispatını teşkil etmektedir. Özellikle deyim ve atasözlerinde *saymak* fiilinin anlamsal değerini bildiren bir çok misal bulunmaktadır: *Sayılı koyunu kurt kapmaz; Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz* vs. (atasözleri); *hatır sayılmak; yaşı yerde sayılası* vs. (deyimler).

İsimlerin ve fiillerin yapı bakımından bir “kök”ü olduğu gibi, isim ve fiillerin anlam bakımından da adeta “kök”ü olarak sayılabilecek, tasarlanabilecek bir fiili bulunabilir. *sa-* gibi “semantik bakımdan kök” ismi verilebilecek olan, özellikle Eski Türkçedeki tek heceli kök halindeki fiillerin, en başta sadece *vokal* veya *konsonant+vokal* şeklinde olanların (misâlen; *aç-*, *at-*, *as-*, *ay-*, *ba-*, *er-*, *t-*, *ko-*, *ö-*, *tu-*, *sı-*, *u-*, *yu-* ...), vaktiyle Ana Altay dilinden ayrılarak müstakil bir dil haline gelen Türk dilinin geliştirmeye başladığı kendine mahsus anlam kurgusunu oluşturan ilk ve ana fiillerden olduğu tabiatıyla ileri sürülebilir. İlgî çekici olarak, *sa-* gibi, “çok anlamlı” Türkçe fiillerin içerdikleri kavramsal alanların, diğer bir çok fiilin kapsadığı anlam dairesi ile kesiştiği; bu fiillerdeki anlamların iç içe geçerek birbirini birebir karşılayacak şekilde ve hatta eşanlamlılık düzeyine kadar gelecek şekilde dil içinde kullanım kazandığı görülür. Anlamları birbirine yaklaşan fiillerin veya “çok anlam” a sahip fiillerin, zamanla dili kullanan millet tarafından çeşitli fonksiyonlara sahip ses veya yapı birimleri olan ekler vasıtasıyla fonolojik ve morfolojik çeşitlenmeye uğratıldığı ve böylece o fiillerin anlam bakımından geliştirildiği, ayrıştırıldığı, esas ve gerçek anlama bağlı farklı anlamların veya mecaz ve terimlerin oluşturulduğu bilinmektedir. Fiiller arasındaki anlamsal ilişkinin özellikle dilde işlek bir kullanım alanına sahip olan temel ihtiyaç fiillerinde daha yaygın olduğu anlaşılır. Bu ihtiyaç fiillerinin de ilk ve ana fiiller olarak dil içinde “çok anlam” kazanan fiiller olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yöntem

Bir dildeki fiil çeşitliliğinin değerlendirilmesi, sadece o dilin sözlüğündeki fiil sayısı ile ölçülemez. Bir başka deyişle, bir dildeki sözcük (isim veya fiil türünde) sayısının çokluğu o dilin zengin bir söz varlığına sahip olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaz. Bu noktada nicelik bakımından yapılacak bir ölçüm kesin sonuç vermeyecektir. Türkçe gibi eklemeli dillerde kelimedeki semantik yapının morfolojik çeşitlenmeyle doğrudan ilgisi vardır. Çok anlamlı fiiller işte bu ilginin merkezinde bulunan çok özel bir öneme sahiptir. Eski Türkçenin söz varlığı içinde bulunan, örnek bir fiil olarak inceleme konusu seçilen *sa-* fiili, yukarıda da belirtildiği şekilde, çeşitli fonksiyonlara sahip yapı birimleri, ekler yoluyla morfolojik çeşitlenmeye uğramış ve fiil bünyesinde bulunan çok anlamlılığın morfolojik yolla çeşitlendirilip geliştirildiği, anlamlar arasında nüansların oluşturulduğu görülmektedir.

Aşağıda, *sa-* fiilinden türetilmiş isim ve fiil gövdelerinin (türevlerinin) yapı bilgisi ve anlam bilgisi bakımından bir incelemesi bulunmaktadır. Metodolojik açıdan öncelikle *sa-* fiilinin türevleri, isim gövdesi ve fiil gövdesi halinde olanlar üzere iki ayrı grupta toplanmıştır. Yapılan sınıflandırmaya göre, ilkin /-k+/ ve /-n+/ olmak üzere fiilden isim yapan ekler vasıtasıyla oluşturulan isimler ve çeşitli türevleri, ikinci olarak /-k-/ ve /-n-/ olmak üzere fiilden fiil yapan ekler vasıtasıyla oluşturulmuş fiiller ve çeşitli türevleri, üçüncü olarak ise kalıplaşmış vaziyette edat olarak kullanılan, *sa-* fiilinden türetilmiş şekiller değerlendirilecektir. Eski Türkçeden Yeni Türkçeye, Tarihi Türk lehçelerini temsil eden tarihi metinlerden alınan örnekler üzerinden günümüz Türk diline, yani Türk dili tarihi perspektifi dahilinde, Türkçedeki *sa-* fiilinin, üstlendiği yapısal özellikler ve yapı birimi olan ekler vasıtasıyla anlam cephesinden uğradığı değişim, “çok anlamlılık” başta olmak üzere semantik açıdan irdelenecektir:

sa- (~ *say-*) Fiili

Eski Türkçede *sa-* “saymak (DLTİ: 447); to count (EDPT: 781)” şeklinde olan fiilin (*ölüm tuttu ilti bu şanışlarig / sini mi kodur kör ay kıkı silig* “Ölüm tuttu, götürdü bu sayılmışları / Seni mi bırakır, gör ey huyu temiz!” (KB: 4719); 14. yüzyıldan itibaren ve

devamında, örneğin Kıpçak Türkçesinin ilk metinlerinden Serayi'nin *Gülistan Tercümesi*'nde (bkz. *sayıl-*, KGT: 47/4-5) ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Ahmed Fakih'in *Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerife*'sinde (Özkan, 2000: 970) *say-* şekline tesadüf edilmektedir. Bugün özellikle, çağdaş Oğuz grubu Türk lehçelerinde, bazı Kırım Tatar ağızlarında *say-* şeklinin kullanımda olduğu görülmektedir. İlgi çekici olarak, Oğuz grubu Türk lehçeleri ile Doğu Türkçesi arasında kalan, bir çeşit ara-geçiş lehçesi olan Türkmencede fiilin *say-* şeklinin yanında eski *sa-* formundan gelen *sagin-*, *sak*, *sakçı*, *sana-* vs. şekilleri de bulunmaktadır (TkmS: 552-554, 564). Fiil bünyesindeki /-y/'nin fiil sonundaki /-a-/'nın uzaması yahut halihazırdaki uzun /-a-/'nın diftong oluşturması vasıtasıyla türediği ileri sürülebilir: *sā-* > *say-* ~ *saa-* > *say-*. Türkçe sözlükte, *saymak* fiili "1. Bir cinsten kaç para bulunduğunu anlamak için, bunları birer birer gözden veya zihinden geçirirken bir sayısından başlayarak her parçada bir sayı artırmak yolu ile bir sonuca varmak: *Bahçedeki ağaçları saymak*. 2. Sayıları arka arkaya söylemek: *Birden ona kadar (sayıları) saymak*. 3. Hesaba katmak: *Bundan önce verdiğimi saymıyor musun?* 4. Önem vermek: *O, bu gibi âdetleri çok sayar*. 5. Herhangi bir sıraya koymak, herhangi bir sırada yer aldığını kabul etmek: *Artık, kışı geçti sayabiliriz. Kendini adam mı sayıyor?* 6. Geçer tutmak: *Bunu saymam, sizi bir gün erkenden beklerim*. 7. Saygı göstermek, hürmet etmek: *Gençler daima yaşlıları saymalı*. 8. Arka arkaya söylemek, sıralamak: *Birinin, iyiliklerini saymak* (TS: 631)" şeklinde tanımlanmıştır. Şüphesiz, bu anlamlardan başka bir çok anlam da tanıma eklenerek tanım genişletilebilir. *sa-* fiilinin tarihi Türk metinlerinde, Türkçe sözlükte sıralanan tüm anlamları bulunmakla birlikte, morfolojik olarak çeşitlendirilerek oluşturulan yeni türevlerle "saymak"ın anlam dairesinin genişletildiği, fiil bünyesindeki genel anlam çatısının çok anlamlı bir bütünlük kazandığı anlaşılmaktadır.

1. *sa-* Fiilinden Türetilmiş İsim Gövdeleri

1.1. *sak*

sak [< *sa-k*] "gözleyen, bakan, dikkat eden, dikkatli olan; muhafız, bekçi; işte uyanık ve zeyrek olan (DLTİ: 483); emin, güvenilir, koruyucu (*sak bitigi*, *sak yér*; ME: 98/5, 171/6); awake, alert (EDPT: 803)". İsim bünyesindeki "dikkat etmek, gözlemek, dikkatle bakmak, uyanık olmak vb." şekillerdeki eylemlerin anlamları *sa-* fiilinin bünyesindeki esas anlam olan "saymak" fiiliyle, fiilin içerdiği kavramsal alanın oluşturduğu çok anlamlılık çerçevesinde yakın bir anlam olarak ilişkilidir. Farklı bir görüş olarak M. Erdal, anlamsal olarak *sak* ve *sakla-n-* şekillerini *sa-* "saymak" fiiliyle ilişkilendirmemiş ve ayrıca Türkmencedeki kısa ünlülü *sak* şekliyle Eski Türkçedeki *sak* şeklini karşılaştırmıştır (bkz. OTWF: 514). Tarihi Türk metinlerinde, *sak* isim gövdesinden türetilmiş *sakçı* "bekçi, gözcü, gardiyan, nöbetçi, muhafız vb. (KBİ: 378); guard, guardian (EDPT: 806)", *saklık* "tedbirli olma, gözleme, muhafaza etme; dikkatlilik, uyanıklık vb. (KBİ: 380); wakefulness, watchfulness; caution (EDPT: 809)" şeklindeki isim türevleriyle karşılaşılmaktadır. *sakla-* fiilinden türetilmiş fail isimleri (*nomen actoris*) ayrıca bulunmaktadır: *saklayıcı* ~ *saklayıcı* [< *saklaguçi*] "koruyucu, koruyan" (KTS: 224). *sak* isim gövdesinden türetilmiş fiil türevleri olarak ise *sakla-* "korumak, gizlemek, gözetmek, beklemek (ayr. hesaplamak, dikkat etmek, tanzim etmek, tedbir almak [KBİ: 380]); to watch over guard, protect (EDPT: 810)" ve işteşlik formu *saklaş-* "birlikte korumak, gözetmek, (tehlikeye karşı) gizlemek vb. (DLTİ: 484-485)", dönüşlü formu *saklan-* "(kendini, kendine ait bir şeyi) korumak, gizlemek, çekinmek" (krş. OTWF: 514), ettirgen formu *saklat-* "korutmak, gözetirmek, gizletmek" fiilleriyle karşılaşılmaktadır.

• **sak isim gövdesi:**

* *sak* [*< sa-k*] = AY: *yağısın yavlakın kitergeli odug sak bolgay biz* (408/12-13); MM: *bilip munu mü'min kerek turgu sak* (66/2); DK: *hanum, at kulağı sak olur* (264/4)

• **sak isim gövdesinden türetilmiş isim gövdeleri:**

* *sakçı* [*< sa-k+çı*] = KE: *nemrüd yolda sakçılar kodup turur érdi* (43v9); Sekk.: *sakçı sarayı tákınıñ eyvânda keyvân érür* (110)

* *saklık* [*< sa-k+lík*] = KB: *bu saklık oduglug bu il işiñe / tözü asğı boldı uzun yaşıña* (440)

• **sak isim gövdesinden türetilmiş fiil gövdeleri:**

* *sakla-* [*< sa-k+la-*] = KB: *sakış birle saklar kişi iş küdüğ / sakışın seçer er yıl ay kün ödüg* (2220); ÇGT: *anıñ dék cäsüsnu mucill saklamak takı fursat añlamak üçün anlarka mekkârladılar* (19/9)

* *saklan-* [*< sa-k+la-n-*] = KPH: *balık odug erken saklanmadın tuşar* (17/2); *adın kişilertin tidig bar saklangıl* (TTT-I/214)

* *saklat-* [*< sa-k+la-t-*] = İMS: *olturmak kümüşli taht öze takı saklatgay kümüş yirini ...* (447a/3); DK: *oğlançuğını dayalara viridi, saklatdı* (15/5-6)

1.2. san

san [*< sa-n*] “sayı; hesap; kez, defa; san, itibar (ün, nam); number, estimate, calculation; esteem, reputation (EDPT: 830-831); number, the set of things counted (OTWF: 306)”. İsim bünyesindeki “sayı saymak, hesaplamak, sayısını bulmak vb.” şekillerdeki eylemlerin anlamları *sa-* fiilinin bünyesindeki esas anlam olan “saymak” fiiliyle doğrudan ilişkilidir. Genel olarak *san* isminin üç anlamı bulunmaktadır. Bu üç anlam, birbirinden farklı olmakla birlikte temelde aynı anlamdan gelişerek oluşmuşlardır: I. *sayı* (*saymak* eylemiyle doğrudan ilişkilidir.), II. *hesap* (*saymak* eylemiyle doğrudan ilişkilidir. Hesap kavramının temelinde *saymak* ve doğal olarak *sayı* bulunmaktadır.), III. *san* (esas anlam olarak *saymak* eyleminin içerdiği kavramsal alanın oluşturduğu çok anlamlılık çerçevesinde, diğer iki anlama belirgin bir şekilde yakın anlam oluşturmaktadır. “ün, nam, isim vs.” anlamlarına gelen ismin, yani *san* olarak kabul edilen ismin esas olarak bir şeyin ya da kişinin belli bir isimle “sayıldığını, itibar edildiğini, dikkate alındığını” belirtme görevi üstlendiği görülmektedir; krş. Türkiye Türkçesinde deyim içinde: *adı sanı olmak* “itibar edilecek ismi, namı, ünvanı olmak”. Somut bir örnekle, Eski Türklerde *kagan, şad, yabgu* vb. ünvanlar birer “san”dır; yani *kagan, şad, yabgu* sayılanlar, *kagan, şad, yabgu* “san”ı olanlardır.). Kaşgarlı’da yukarıda sayılan üç anlamı da kapsayan bir tanım bulunmaktadır: *sayı, sayma* (= hesap) ve *addü itibar* (DLTİ: 486). Destekleyici bir görüş olarak G. Clauson, *san* “sayı, hesap” şeklinde tek bir Türkçe formun bulunduğunu ve bu formun saymak fiilinden gelmek suretiyle “ün, nam” gibi anlamları sonradan kazandığını bildirmiştir (ayr. bkz. EDPT: 830-831). Tarihi Türk metinlerinde, *san* isim gövdesinden türetilmiş *sanlıg* “-in sayısı olan, -e ait veya dahil olan, -e atfedilen (having the number of, ascribed to [EDPT: 839]); sayılı; sanlı, namlı”, *sansız* “sayısız, çok; sansız, namsız, itibarsız (*sakışsız* şeklinin sinonimidir)” şeklindeki isim türevleriyle karşılaşmaktadır. *san* isim gövdesinden türetilmiş fiil türevleri olarak ise *sana-* “saymak” ve edilgen formu *sanal-* “sayılmak”, dönüşlü formu *sanar-* “sayınmak” fiilleriyle karşılaşmaktadır. Ayrıca, Eski Uygur metinlerinde görülen *sanla-* “değer vermek, itibar göstermek” fiili (krş. OTWF: 444), *san* isminin yukarıda verilen III. anlamı çerçevesinde düşünülmelidir.

• **san isim gövdesi:**

* *san* [*< sa-n*] = Üİ: *ukıtmak kergek dört törlüg nomlarıg: eñ ilki san, ikinti at, üçünç belgü, törtünç adruk* (100b/11); Şeyb.: *cehli asru köp idi kisdı ayakın ikki san* (60)

• **san isim gövdesinden türetilmiş isim gövdeleri:**

* *sanlıg* [*< sa-n+lıg*] = AY: *törtin sııarkı bursang kuvraglarka sanlıg edig tavarıg kuntum altım ogurladım* (135/20-22); KB: *açın kodmaz hergiz kamug tınlıgı / yitürür içürür tözü sanlıgıg* (B-5)

* *sansız* [*< sa-n+sız*] = BK: *edgü özlük atın kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp kop kotı* (G/11); ETS: *öz ötünüz birtiniz / ülgüsüz sansız tınlıglarka* (7/208)

• **san isim gövdesinden türetilmiş fiil gövdeleri:**

* *sana-* [*< sa-n+a-*] = ME: *sanadı koznu takı öñin némeni, önün sanadı anı* (57/6-7); Sekk.: *kıl kum birine gam sanınıñ onıñ sana* (433)

* *sanal-* [*< sa-n+a-l-*] = İMS: *koy takı munıñ kibi turur tifeñiñ hilāfınça anıñ üçün tişilik sanalur ziyāda tife içinde* (247a/8)

* *sanar-* [*< sa-n+a-n-*] = İMS: *takı sahih kavı ol turur kim sanarmas avval şart birle* (330b/6)

2. sa- Fiilinden Türetilmiş Fiil Gövdeleri

Esas olarak *sa-* fiilinden türetilmiş iki farklı ana gövde bulunmaktadır: *sak-* “saymak (DLTİ: 483)” ve *san-* “saymak; sayılmak; sanmak (DLTİ: 487)”. *sak-* formunun açık bir şekilde *sa-* fiiline eklenmiş fiilden fiil yapan kuvvetlendirme eki /-k-/ vasıtasıyla şekillendiği anlaşılmaktadır (Benzer fiil örnekleri için krş. bkz. *alk-* [*< al-k-*] “bitirmek”, *ök-* [*< ö-k-*] “düşünmek”, *könük-* [*< kön-ü-k-*] “tamamıyla yanmak” (Gabain, 2007: 59); ayrıca iki ünlü arasında kalan /-k-/'nin sedalılaşılarak /-g-/'ye dönüştüğü görülebilmektedir: *sak-in-* > *sagin-*, *sak-ı-ş* > *sagiş* vb.). Alternatif bir düşünce olarak *sakin-* fiilinin *sak-* fiil gövdesiyle değil de *sakı-* [*< sa-k+ı-*] şeklinde tasarlanan bir fiil gövdesiyle açıklanması gerektiği düşünülebilirse de Kaşgarlı'nın ve Yusuf Has Hacib'in kaydettiği *sak-* “saymak” fiili bu teoriyi çürütmektedir (DLTİ: 483, KB: 4428). Türk dilinin Kuzeydoğu lehçelerinden (Sibirya grubu), örneğin Altayca, Sagayca (Hakasçanın bir diyalekti) ve Teleütçe'de *sakı-* “beklemek” şekli bulunmaktadır; bu şekil için Clauson'un belirttiği şekilde, *sak* “muhafız, bekçi” isminin bir türevi olarak *sak+ı-* biçiminde bir yapısal açıklama düşünülmelidir. Ayrıca TTT-I'deki *sakıguluk* şeklinin *sakınguluk* yerine yazılmış bir yazım hatası olduğu belirtilmelidir (TTT-I/19, EDPT: 805). Tarihi Türk metinlerinde, *sak-* fiil gövdesinden türetilmiş *sakinç* “düşünce; hesap; (düşünmeye bağlı olarak oluşan) kaygı, tasa”, *sakinçlıg* “düşünceli, hesapçı, kaygılı, tasalı”, *sakinçsız* “düşüncesiz, hesapsız, kaygısız”, *sakinuk* “düşünen, çekinen (dini anlamda olmak üzere, takva sahibi)”, *sakış* “düşünce, sayma, hesap”, *sakışçı* “hesaplayan, muhasebeci, hesapçı”, *sakışlıg* “hesaplı”, *sakışsız* “hesapsız; çok (*sansız* şeklinin sinonimidir)” şeklindeki isim türevleriyle karşılaşılmaktadır. *sak-* fiil gövdesinden türetilmiş fiil türevleri olarak ise *sakin-* ~ *sagin-* “düşünmek, saymak, hesaplamak”, *sakışla-* “düşünmek, saymak, hesaplamak” fiilleriyle karşılaşılmaktadır (ayr. bkz. krş. OTWF: 612). *san-* “düşünmek, saymak, sanmak vb.” formunun ise açık bir şekilde *sa-* fiiline eklenmiş fiilden fiil yapan dönüşlülük eki /-n-/

vasıtasıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Tarihi Türk metinlerinde, *san-* fiil gövdesinden türetilmiş nadir birer şekil olarak isim türevi *sanu* “sayısız” (bkz. KTS: 226) ve fiil türevi *sangar-* “(bir şeyden) saymak, (bir şeye) nispet etmek (DLTİ: 488)” ile karşılaşılacaktır. DLT’de kaydedilen fiilin Uygur metinlerinde “itibar sağlamak, saydırmak vb.” şeklinde anlamı bulunmaktadır (Fiil bünyesinde “yaptırma, neden olma, ettirgenlik [causative]” anlamı bulunduğu düşünülürse, *sargar-* şeklinin fiilden fiil yapan /-gar-/ faktitif eki vasıtasıyla oluşturulmuş bir türev olduğu ileri sürülebilir [*sa-n-gar-*]. Alternatif olarak Erdal, fiilin *san* “sayı” isminden türetilmiş bir şekil olarak açıklamıştır [*san+gar-*] (krş. OTWF: 744).

2.1 sak-

• sak- fiil gövdesi:

* *sak-* [*sa-k-*] = KB: *saka barsa mundag bu yanlıg telim / uzun bolga söz tip tireldi tilim* (4428)

• sak- fiil gövdesinden türetilmiş isim gövdeleri

* *sakinç* [*sa-k-i-n-ç*] = AH: *uzun sanma sakinç öküş kil ‘amel* (296); ÇGT: *yégü aş nân sakinçidin kutulup* (60/6)

* *sakinçliç* [*sa-k-i-n-ç+liç*] = AY: *bo köñül küçi üze igid yanlık sakinçliç bulıtıg kiterip* (212/19); KB: *sevinçliç tidükte sakinç keldürür / sakinçliç tise bu sevinç küldürür* (5868)

* *sakinçsiz* [*sa-k-i-n-ç+sız*] = AY: *sakinçsiz dynaka kirseler öñreki kut kolunmaklıg küçleriñe tayanıp* (52/5); KB: *bularnıñ bile sen katıl hem karıl / boguzdın sıñar sen sakinçsiz tiril* (4401)

* *sak(i)nuk* [*sa-k-(i)-n-(u)k*] = KKT: *vâcib kıldı anlarka saknukluk kelimesi* (48:26); NF: *takı saknuk kişi bolsa anıñ ta’âmıdın tenâvul kılur erdi* (222/17)

* *sakış* [*sa-k-i-ş*] = KB: *sakış saklın boldı atı sakış / körü barsa sakış idi ök sak iş* (2221); ME: *yiñçelik kılıştı anıñ birle sakış içinde* (113/8);

* *sakışçı* [*sa-k-i-ş+çı*] = KB: *sakışçı kerek bolsa bilge tetig / bilig birle bilse bu türlüç bilig* (2218)

* *sakışliç* [*sa-k-i-ş+liç*] = AY: *tapıç udug kılmakdın turmuş buyan edgü kılınç erser sanlıç sakışliç ülgülüg kolulug titir* (156/15); KB: *ağıçı odug bolsa iş artamaz / sakışliç tutar neñ özin örtemez* (2769)

* *sakışsız* [*sa-k-i-ş+sız*] = Üİ: *yme ok bolur sansız sakışsız kayu tıltagın ...* (120b/14-15); AY: *sansız sakışsız toyınlar şamnançlar bo nomda nomluç közin tüketi açıldı* (340/9-11)

• sak- fiil gövdesinden türetilmiş fiil gövdeleri

* *sakin-* ~ *sagin-* [*sa-k-i-n-*] = Ton.: *ol yolın yorsa unç tedim, sakıntım* (24); KE: *resül ‘aleyhi’s-selâm olarga köyüp kolgalı sagındı* (215v8); KE: *bu ékegü er ve hatun sakinmiş*

teg nelük sakınmadıñ tıp (235v6); Sekk.: kim seniñ nâzûk teniñni kördi, sagındı harîr (635); DK: kazan nâmusını sımayasın, sakın, didi (54/4)

* şakışla- [*< sa-k-ı-ş+la-*] = KKT: ... korkarlar anda korkmazlar kimersede meger tañrı tap, tañrı sakışlagan (33:39); KMTT: sagışlagıl (35a/13)

2.2 san-

• san- fiil gövdesi:

* san- [*< sa-n-*] = AY: ol inçip sanguluksuz sansız kalp üdler ertmişinte ... (83/21); AH: iter bolsañ işni sanıp saknıp it / kerek mü kereksiz mü kirtü bilip (367-368); ÇGT: kimde kim bolsa pârâsâ tonı / pârâsâ dâp bil anı zâhid san (70/7); Lutf.: sinsiz imgek sandın bir demni cân mîñ yıl sanar / ‘ömr oşoldur kim sanar dil-dâr işikinde kiçer (526)

• san- fiil gövdesinden türetilmiş isim gövdeleri

* sanu [*< sa-n-u*] (KTS: 226)

• san- fiil gövdesinden türetilmiş fiil gövdeleri

* sangar- [*< sa-n-gar-*] = Uigurische Wörterbuch (293a): sangarmaz erti at kü bulunç alınç ağır ayagıg (ayr. bkz. OTWF: 774); DLT: sangardı (II/188-23), sangarur (II/189-2)

3. sa- Fiilinden Türetilmiş Edatlar

Türk dilinde *sa-* fiilinden türetilmiş iki edat bulunduğu tespit edilmiştir: Birinci edat, *sa-* fiilinden /-n/ fiilden isim yapan ek vasıtasıyla türetilmiş *san* “sayı” şekline III. teklik şahıs iyelik eki getirilerek oluşturulmuş, zamanla kalıplaşarak edat haline gelmiş *sanu* “gibi, aynı, eşit, denk, benzer” formudur. Bu edatın yapısal açıdan *san-* [*< sa-n-*] fiil gövdesinden /-1/ zarffiil eki alarak türetildiği bir alternatif olarak ileri sürülebilir [*sa-n-ı*], fakat edatın özellikle “sayıca aynı, eşit, yakın ve denk olma” anlamı oluşturduğu görüldüğü için *san* “sayı” isminden türetildiği düşünülmektedir. *sanu* edatına tarihi Türk metinlerinde sıkça rastlanmadığı ayrıca belirtilmelidir (Özellikle Harezmi ve Erken Dönem Çağatay metinlerinde gözlenmiştir). Bazı metinlerde, *sanu* edatının yanlış olarak “sayı, sayısı” şeklinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Halbuki bu metinlerdeki *sanu* şeklinin, /-1/ iyelik ekinin fonksiyon yitimine uğrayarak *san* ismiyle kalıplaşarak oluşturduğu bir son çekim edatı (postposition) olduğu ve cümle içinde anlam bakımından benzerlik ilgisi kuran bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır. Örnek olarak, *kum sanı ya sekkâki gamı köp mü dimiş sin* “Sekkâki’nin gamı kum gibi çok mu demişsin?” (Sekk.: 433). Dikkat çekici olarak Farsçada *-sân* “benzeyen, andıran” anlamı kurarak birleşik sıfat oluşturan bir son ek bulunmaktadır (Örneğin, *yek-sân* “bir gibi, birbiriyle aynı”, *fil-sân* “fil gibi”). Bu yapı her ne kadar Türkçe *san* “sayı” ismine ses bakımından benziyorsa da *sanu* edatının bünyesinde, Türk dilindeki çoğu edat yapısının kuruluşunda görüldüğü üzere, isim gövdesiyle kalıplaşmış vaziyette iyelik ekinin bulunuşu ve edatın cümle içindeki Türk dili kökenli edatlara mahsus kullanım tarzı sebebiyle, kelimenin Farsçadan alındığı yönündeki kanaatin sadece ses bakımından yapılan bir değerlendirmeye bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

* *sanı* [*< sa-n+ı*] = AH: *aya şahım erdemlerin sanagan / sanar mu ediz kum uşak taş sanı* (60); ÇGT: *büzügzâde nâ-dân bakır derem sanı* (126/4)

İkinci edat, vaktiyle A. von Gabain'in yapı bakımından açıkladığı ve N. Hacıeminoğlu'nun ayrıca kaydettiği şekilde (Hacıeminoğlu, 1992: 80), *sa-* fiilinin zarffiil şekli olan ve kendisinden önce gelen kelime ya da söz grubuna “her, hep, bütün” anlamı katan *sayu* [*< sa-y-u*] edatıdır (ayr. bkz. Li Y., 1998: 334). *sayu*'nun özellikle Eski Türkçe metinlerde sıkça geçtiği ve bir edat grubu oluşturmasına rağmen birlikte kullanıldığı kelime ya da söz grubu ile birlikte oluşturduğu anlam bütünlüğünün *her, hep, bütün* vs. belirsizlik sıfatlarıyla kurulmuş sıfat tamlamalarının oluşturduğu anlam bütünlüğüyle aynı olduğu görülmektedir. Örnek olarak, *yir sayu* “her yer” (KT: G9), *orun orun sayu* “bütün yerler” (AY: 622: 23). Çağatay Türkçesinde edatın *sayu* şeklinin yanında düz-dar ünlülü *sayı* ve instrumental eki alarak kalıplaşmış *sayın* şekillerine de rastlanmaktadır (bkz. Eckmann, 2005: 92). Ancak Çağatay metinlerinde edatın bilhassa /-GAn/ sıfatfiil eki almış fiillerden sonra kullanıldığı ve içinde geçtiği söz grubuna “için, gibi, her, hep, -dıkça vs.” anlamları katarak sıfatfiile cümle içinde zarf görevi verdiği görülmektedir; edatın Çağatay Türkçesindeki kullanım alanı fonksiyon ve anlam bakımından Eski Türkçeye göre farklıdır. Örnek olarak, *séni bakkan sayın Allāh dér mén* “seni her gördüğümde (gördükçe) Allah derim” (Lutf.: 1342); *her tügi sayu bir kara kaygu* (2005: 92) “(vücudundaki) her tüyü için bir kara kaygı”. Eski Uygur metinlerinde rastlanan nadir bir şekil olarak *sayukı* şekli de ayrıca değerlendirilmelidir. *sayu* edatına /+KI/ aitlik eki getirilerek edatın isimleştirildiği ve isimleşen bu formun birlikte kullanıldığı kelime ya da söz grubu ile birlikte oluşturduğu anlam bütünlüğünün adeta tamlananı aitlik eki almış bir belirsizlik sıfatıyla kurulmuş sıfat tamlamasının oluşturduğu anlam bütünlüğüyle aynı olduğu görülmektedir. Örnek olarak, *on orunlar sayukı* “bütün on yere ait olan, her on yerdeki” (AY: 243/1).

* *sayu* [*< sa-y-u*] = KPH: *ol lenxua sayu birer agulug yılan bar* (38/3); ETŞ: *anı buzup adkag sayu ertürü kislemiş* (13/142)

* *sayı* [*< sa-y-ı(-n)*] = FK: *vefā kérek aña kılğan sayı cefā mahbüb* (17b/2); ÇH: *ādemiga egerçi vāki' dur / karıkan sayı barça işde halel* (5/4)

* *sayukı* [*< sa-y-u+ki*] = AY: ... *nom bitigde arıg yir orunlar sayukı daranı tigme tutruk nomlang okıtmak atlıg altınç bölük törtinç tegzinç* ... (201/6-8)

Dikkat edilirse, *sanı* ve *sayu* şeklindeki çekim edatlarının birlikte kullanıldıkları kelimeler ile “benzerlik” ilgisi vasıtasıyla bağlandığı ve cümle içinde “her olma, bütünlük, aynılık, eşlik, birliktelik” anlamı kurduğu görülmektedir. Bu durum, her iki edattaki *sa-* “saymak; hesap etmek, düşünmek” fiilinin giriş kısmında teorik olarak ele alınan semantik yapısı ve anlamsal değeri ile açıklanabilir.

4. *sa-* Fiili ile Şart Eki /-sA(r)/ ve İsimden Fiil Yapan /+sA-/ Eki Arasındaki İlgili Üzerine

Türk dilinde bir fiil çekim eki olarak “dilek (tasarlama)” kipleri kategorisi içinde bulunan şart kipini teşkil eden /-sA(r)/ şart ekinin eklendiği fiile “talep, istek, arzu” anlamı katabildiği ve eklendiği fiili yüklem olarak cümle içinde konumlandırabildiği bilinmektedir. Örneğin, “*Mehmet eve gelse.*” örnek cümlesinde “Mehmet’in eve gelmesinin istendiği” belirtilmektedir. Şart ekinin fiille birlikte oluşturduğu yapı bütününden varılan bir çıkarım vasıtasıyla Eski Türkçede /-sA(r)-/ şeklinde görülen ekin *sa-* fiilinin /-r-/ ekiyle oluşturulmuş geniş zaman/şimdiki zaman çekimi olduğu ve hakikaten semantik açıdan bakıldığında /-sA(r)-/ ekinin fiille birleşerek kurduğu anlamsal yapının *sa-* fiilinin bünyesinde barındırdığı “saymak” esas anlamına bağlı çok anlamlı yapı ile bir ilgisinin bulunduğu ileri sürülebilir; fakat morfolojik olarak, /-sA-r/ formunun fiil tabanına nasıl

eklendiği, fiilden sonra bağlantı unsuru bulunmadan tekrar bir fiilin hangi yapı birimi ya da yapısal kural vasıtasıyla getirildiği sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir (Türk dilindeki /-sA(r)/'lı kuruluşlar için ayrıca bkz. Yaylagül, 2002).

Kaşgarlı Mahmud, eklendiği ismi “istek, arzu” anlamı katarak fiilleştiren /+sA-/ eki ile *sa-* “saymak” fiilini bağdaştırmıştır; örnek olarak; *ol teñrige kirtkinedi* “o, tanrının birliğini açıkça söylemek istedi”, *ol ewge barsadı* “o kimse eve varmak diledi”, *men seni körügsedim* “ben seni görümsedim”, *ol andın yarmak alıgsadı* “o, ondan para almak istedi”, *er suwsadı* “adam susadı” cümlelerini kaydetmiştir. Ayrıca yine örnek olarak, *barsadı* yerine *barsadı*, *körügsedi* yerine *körsedi* gibi ses yitimine uğramış kısaltmalı şekillerin kullanılabilirdiğini belirtmiştir. Dikkat çekici bir şekilde, Arap dili gramer jargonu ve tekniğine uygun olarak ekleniş biçimini açıklamak istediği /+sA-/ [~/+sI-/] ekini bir edat olarak kaydetmiş ve ekin kökenini, verdiği *sadı neñni* “bir şey saydı” cümlesinde görüldüğü üzere, *sa-* fiiline bağlamıştır. Gerekece olarak belirtmek suretiyle, “... Sanki işleyen, o işi kendi dilekleri arasında saymış da onu dilemiş, istemiş” ifadesini kullanmıştır (DLT-I: 281). Semantik açıdan bakıldığında /+sA-/ ekinin isimle birleşerek kurduğu anlamsal yapının *sa-* fiilinin bünyesinde barındırdığı “saymak” esas anlamına bağlı çok anlamlılık ile irtibatlandırılması ve açıklanması çok açık bir şekilde mümkündür (Bu konudaki görüşler ve tartışma için ayr. bkz. Ş. Bulak, 2012: 683-708); fakat /+sA-/’nın müstakil bir anlam birimi yapılmayarak beraber kullanıldığı isimlerle birlikte anlam kazanması yani sadece bir yapı birimi olarak anlam kurgusuna katılması, köken itibarıyla doğrudan müstakil olarak kullanılan *sa-* fiiliyle açıklanması noktasında bir tereddüt oluşturduğu görülmektedir. İlâve bir not olarak, karşılaştırma açısından Moğolcada bulunan /+sAG/ [< +sA-G] şeklindeki fiil üzerinde “istek” bildiren /+sA-/ ve fiilden isim yapan /-G/ yapı birimlerinden oluşan birleşik ek ilgi çekicidir: krş. *mukan* “et” /+sa-g/ > *mıkansag* “et isteyen”, *araki* “içki” /+sa-g/ > *arakısag* “içkici”, *eme* “kadın” /+sa-g/ > “kadın düşkün” (Fiilden isim yapan /-G/ ekiyle kurulmuş örnek isimler: *biçi-* “yazmak” /-G/ > *biçig* “yazı”, *kort-* “yasaklamak” /-G/ > *kong* “yasak, engelleme”, *büji-* “dans etmek” /-G/ > *büjig* “dans”) (Poppe, 1954: 43, 45). Moğolcada gözlenen bu yapı özelliği, Altay dillerindeki belirgin morfolojik ve morfotaktik benzerliğe, diller arası geçiş yahut analogiye işaret eden örneklerden biri olarak değerlendirilmelidir.

5. Yeni Türkçede *say-* Fiili

Oğuz grubu Türk lehçelerinin bir çoğunda, Eski Türkçede *sa-* şeklinde tespit edilen fiilin bir formu olarak *say-* fiiline rastlanmaktadır (Fiil sonundaki /-y/’nin, /-a-/’nin uzaması ya da mevcut bulunan aslî uzun /-a-/’nın diftonglaşması vasıtasıyla oluştuğu anlaşılmaktadır: *sā-* > *say-* ~ *saa-* > *say-*. Dikkat çekici olarak Türkmencede *sān* “sayı” şeklindeki /-a-/’nin uzun olması bu kanaati güçlendirmektedir). Ayrıca bu fiilden türetilmiş birer isim olarak *say*, *sayı* “sayı”; *saygı* “saygı, hürmet, itibar” isimleri; *sa-* kökünden gelmek üzere oluşturulan dönüşlü *san-* “sanmak, saymak, düşünmek, zannetmek vb.”, kuvvetlendirilmiş-dönüşlü *sakin-* ~ *sagin-* fiili mevcuttur. İstisna olarak Türkmencede, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde rastlanan isim gövdeleri *sak*, *sakçı* “bekçi, muhafız, koruma”, *sān* “sayı” ve fiil gövdesi *sana-* “saymak” şekilleriyle karşılaşmaktadır. Azeri Türkçesinde *say* şeklinde rastlanan “sayı” anlamındaki kelimenin Oğuz grubu Türk lehçeleri içinde yer alan Türkmence de dahil olmak üzere; Kazak, Kırgız, Tatar ve Özbek Türkçelerinde, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde rastlandığı şekilde eski *san* [< *sa-n*] “sayı” formunu koruduğu görülmektedir. Çağatay Türkçesi metinlerinde *sayın* [*say-i-n* < *sā-n*] “I. sayı, hesap; II. hürmetli, riayetli”; ayrıca Özbekçedeki *sıylamak* “saymak” (krş. Kazak. *sıylav* “saymak”) şeklinin eski formu *saylanmak* [< *sa-y-(u)+la-n-*] “hesaplanmak”, *sayu* [< *sa-y-u*] “I. hesap; II. hürmet, riayet”

şekilleri görülmektedir. Geç dönem Çağatay metinlerinde Özbek Türkçesinin söz varlığı Çağataycada belirgin bir şekilde kendini göstermektedir (bkz. ŞS: 164-165).

6. Sonuç

Neticede *sa-* fiilinin, türetilen çeşitli isim ya da fiil gövdeleri vasıtasıyla oldukça geniş bir anlam yelpazesi oluşturduğu, fiilin aslı semantik yapısını kuran “saymak” anlamına bağlı kalınmak suretiyle, yeni oluşturulan yapısal formlara yeni anlamlar yüklenerek anlam bakımından genişletildiği görülmektedir. Bu noktada, Türk dilindeki “çok anlamlı” fiiller kategorisinde bulunan bir fiil olarak *sa-* fiilinin, yapısal türevleri vasıtasıyla geniş bir anlam dairesi oluşturduğu, bir başka deyişle, en eski metinlerden itibaren fiilde mevcut bulunan “esas, ilk, gerçek” anlamın fiilin uğradığı morfolojik değişmeler ile paralel olarak gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır.

Eser Adı Kısaltmaları

- AH : *Atabetü'l-Hakayık*
 AHYÖ : *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*
 AY : *Altun Yarık*
 BK : *Bilge Kağan Yazıtı*
 ÇGT : *Çağatayca Gülistan Tercümesi*
 ÇH : *Çihil Hadis (Nevâyi)*
 DK : *Dede Korkut Kitabı*
 DLT : *Divanü Lugati't-Türk*
 DLTİ : *Divanü Lugati't-Türk İndeksi*
 EDPT : *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*
 ETŞ : *Eski Türk Şiiri*
 FK : *Fevâyidü'l-Kiber*
 İMS : *İrşâdü'l-Müluk ve's-Selâtin*
 KB : *Kutadgu Bilig*
 KBİ : *Kutadgu Bilig İndeksi*
 KE : *Kısasü'l-Enbiya (Rabguzi)*
 KGT : *Kıpçakça Gülistan Tercümesi*
 KKT : *Karahanlı Türkçesi Kuran Tercümesi*
 KMTT : *Kitab-ı Mecmü-ı Tercüman-ı Türki*
 KPH : *Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi*
 KT : *Köl Tigin yazıtı*
 KTS : *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*
 Lutf. : *Lutfi Divanı*
 ME : *Mukaddimetü'l-Edeb (Harezmi Türkçesi)*
 MM : *Muinü'l-Mürid*
 NF : *Nehcü'l-Feradis*
 OTWF : *Old Turkic Word Formation*
 Sekk. : *Sekkâki Divanı*
 Şeyb. : *Şeybanî Divanı*
 ŞS : *Şeyh Süleyman Efendi Lügati (I. Kúnos)*
 TkmS : *Türkmence Sözlük*
 Ton. : *Tonyukuk Yazıtı*
 TS : *Türkçe Sözlük (TDK)*
 TTT : *Türkische Turfan Texte*
 Üİ : *Üç İtigsizler*

Kaynakça

- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Yusuf has hacib kutadgu bilig I metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Eski türk şiiri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya (giriş-metin-tpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya (dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis III (dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk kur'an tercümesi [rylands nüshası] (giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Kaşgarlı mahmud divanü lugati't-türk I-III (çeviri), IV (dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca gülistan tercümesi (giriş-gramer-metin-notlar-dizin-tpkıbasım)*. Ankara: Hâkim Yayınları.
- Bulak, Ş. (2012). Türkçede +sA- isimden fiil yapma eki. *Journal of Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3, 683-708.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-ferâdis I-II (metin-tpkıbasım)*. (Haz. S. Tezcan, H. Zülfikar). Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlana sekkakî divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old turkic word formation, a functional approach to the lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrossowitz Verlag.
- Ergin, M. (1997). *Dede korkut kitabı (indeks-gramer)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede korkut kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, A. von (2007). *Eski türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Haceminoglu, N. (1992). *Türk dilinde edatlar*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang mağarasında bulunmuş buddhacılığa ilişkin uygurca el yazması, iyi ve kötü prens öyküsü*. (Çev. V. Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi divanı (giriş-metin-dizin-tpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanlioğlu, A. F. (1989). *Seyf-i sarayî, gülistan tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban han divanı (metin-inceleme-dizin-tpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca altun yaruk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali şîr nevâyî, fevâidü'l-kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Künos, I. (1902). *Şejx sulejman efendi's çağataj-osmanisches wörterbuch*. Budapest: Publications de la Section Orientale de la Societe Ethnographique Tongroise.
- Levend, A. S. (1968). *Ali şîr nevâî, C. 4*. Ankara: TDK Yayınları.
- Li Yong-Song (1998). *Türk dillerinde sontakılar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özönder Barutçu, F. S. (1998). *Üç itigsizler (giriş-metin-tercüme-notlar-indeks+XXX levha)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Poppe, N. (1954). *Grammar of written mongolian*. Porta Linguarum Orientalium. Wiesbaden: Otto Harrossowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1977-88). *Uigurisches wörterbuch, sprachmaterial der vorislamischen türkischen texte aus zentralasien, Lieferung 1-4*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

- Tezcan, S., Ahundov, E. (1994). *Azerbaycan halk yazını örnekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşadü'l-mülük ve's-selâtin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2000). *Kitab-ı mecmû-ı tercüman-ı türki ve acemî ve mugalî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., vd. (2007). *Kıpçak türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2008). *Muinü'l-mürîd*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkische Turfan Texte I-X (1929-1959).
- Türkçe Sözlük (1955). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmençe-Türkçe Sözlük (1995). M. Ölmez, vd. (Haz.). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara.
- Yaylagül, Ö. (2002). *Türk dilinde -sA(r)'lı kuruluşlar (tarihi-karşılaştırmalı bir durum çalışması)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-edeb (giriş-dil özellikleri-metin-indeks)*. Ankara: TDK Yayınları.